

УДК 929 Пікус (477.51 – 25): 001:94 «652»

Ольга Коваленко

АНТИКОЗНАВЕЦЬ МИКОЛА ПІКУС: ЧЕРНІГІВСЬКІ СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ

DOI: 10.58407/litopis.240612

© О. Коваленко, 2024. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0456-3834>

Мета статті полягає в детальному з'ясуванні першовитоків життєпису відомого вченого-антикознавця М.М. Пікуса (1907–1971), який народився й провів дитячі та юнацькі роки в Чернігові. **Методологічну основу** дослідження складають принципи історизму, об'єктивності та цілісності, які реалізуються за допомогою історико-біографічного та історико-порівняльного методів. **Наукова новизна** студії полягає у запровадженні до наукового обігу та систематизації нововиявлених документів із фондів Державного архіву Чернігівської області, що дозволяють відтворити драматичні обставини, в яких розпочався життєвий шлях майбутнього вченого. **Висновки.** Наведені та проаналізовані у статті відомості свідчать, що соціокультурне середовище й оточення М.М. Пікуса під час навчання в школі та Чернігівському інституті народної освіти, спілкування з місцевими істориками та архівістами справили визначальний вплив на формування його світогляду, інтересів та уподобань. Саме в цей час М.М. Пікус здобув, хоча й неофіційний, але досить серйозний науковий вишкіл у галузі історії України, зокрема завдяки активній участі в роботі Історико-архівного гуртка, який діяв під керівництвом викладачів Чернігівського інституту народної освіти на базі Чернігівського крайового історичного архіву. Зміна дослідницької траєкторії М.М. Пікуса, яка відбулася протягом 1930-х рр., була зумовлена життєвими обставинами, знищенням здобутків української історичної науки та репресіями проти наукової і творчої інтелігенції. Подальша науково-педагогічна діяльність М.М. Пікуса була пов'язана із закладами вищої освіти Іванова, Ярославля й Москви, де він сформувався як викладач і дослідник історії Стародавньої Греції та елліністичного Єгипту.

Ключові слова: М.М. Пікус, Чернігів, Чернігівський інститут народної освіти, історія України, антикознавство.

М.М. Пікус. Чернігів. 1925 р.

Серед відомих учених, уродженців Чернігова, помітне місце належить досліднику історії античної доби, доктору історичних наук, професору Миколі Михайловичу Пікусу (1907–1971). Його життєвий шлях і науковий доробок у загальних рисах описані в некрологах і енциклопедичних гаслах, але чимало сюжетів потребують подальшого з'ясування¹. Це стосується, зокрема, чернігівського періоду біографії М.М. Пікуса, який лише частково висвітлений у нарисі Є.С. Данилова². Нововиявлені архівні матеріали дозволяють доповнити й урізноманітнити відомості про дитячі та юнацькі роки вченого.

Його дід Григорій Григорович Пікус (1835–1917), одружений із Ганною Луківною Проніною, від 1851 р. перебував на цивільній службі в різних містах Чернігівської губернії, мав чин статського радника, був нагороджений кількома орденами та медалями.

¹ Кузищин В.И. Николай Николаевич Пикус (1907–1971). Вестник древней истории. 1972. № 1. С. 274–275; Новиков С.В. Пикус Николай Николаевич. Энциклопедический словарь Московского университета. Исторический факультет. Москва, 2004. С. 361–362; та ін.

² Данилов Е.С. Николай Николаевич Пикус: становление историка. Lumen intellectus (Свет разума). Памяти И.Л. Маяк: сборник статей. Ярославль, 2019. С. 170–171.

ми й разом із дітьми Миколою, Іллею, Катериною та Анастасією у 1893 р. був внесений до III частини Родовідної книги Чернігівського дворянства («дворянство бюрократическое, приобретенное чином гражданской службы или пожалованием ордена»). На початку 1903 р. вийшов у відставку за станом здоров'я. Помер у жовтні 1917 р. від астми й був похований у Чернігові³.

Батько майбутнього історика Микола Григорович Пікус (1874–1919) після закінчення Чугуївського піхотного юнкерського училища розпочав у 1893 р. військову службу в 99-му піхотному Івангородському полку. У чині штабс-капітана 33-го піхотного Єлецького полку брав участь у російсько-японській війні та був поранений у битві під Мукденом. У квітні 1906 р. одружився з дочкою відставного підполковника Анною Іванівною Лучаніною. Таїнство шлюбу в чернігівській Катерининській церкві звершили священник Макарій Смелницький та псаломник Павло Тищенко. Свідками від нареченого були губернський секретар Іполіт Олександрович Гросдевич і поручник 36-го піхотного полку Михайло Іванович Лучанінов; від нареченої – поручник 37-го резервного батальйону Степан Іванович Лучанінов, підпоручник 42-го Артилерійського полку Володимир Іванович Лучанінов і контролер Чернігівського акцизного управління Ілля Григорович Пікус⁴.

Надалі М.Г. Пікус деякий час служив у 201-му піхотному резервному Лебединському полку, а потім у 167-му піхотному Острозькому полку, в складі якого командував ротою. Під час Першої світової війни був контужений і комісований по інвалідності. Нагороджений орденом св. Анни 3-го ступеня. При виході 1915 р. у відставку одержав чин підполковника. У 1917 р. служив у Чернігівському міському продовольчому комісаріаті⁵. Перебував у Добровольчій армії та Збройних силах Півдня Росії. Після повернення до Чернігова влітку 1919 р., за свідченням колишнього чернігівського тюремного інспектора Д.В. Країнського, був заарештований за участь у «контрреволюційній змові» й розстріляний⁶. Інша чернігівська мемуаристка М.В. Чорносвітлова (у дівочтві Хижнякова) навила у спогадах відомості про жакливі події, пов'язані з більшовицьким терором, свідком яких був 12-літній М. Пікус, що напевно назавжди закарбувалося в його пам'яті⁷.

Микола Миколайович Пікус – єдина дитина подружжя, народився 28 липня й був охрещений 3 серпня 1907 р. у чернігівській Катерининській церкві священником Макарієм Смелницьким і псаломником Павлом Тищенко. Хрещеним батьком новонародженого став його дідусь Григорій Григорович Пікус, а хрещеною матір'ю – сестра його матері Ольга Іванівна Лучанінова, яка відіграла важливу роль у житті історика⁸.

Протягом 1916–1919 рр. М. Пікус навчався в Чернігівській чоловічій гімназії, а згодом у новоствореній Чернігівській середній школі № 3, яку закінчив 1924 р. Як зазначалося у «Посвідченні» педагогічної ради, «за час перебування в школі М. Пікус приймав участь в праці гуртків літературного, фізичного та математичного і має нахил до соціальних та прикладових знань, виявляючи особливу енергію та працьовитість на протязі всього перебування в школі»⁹. Після загибелі батька родина потерпала від безгрошів'я (мати заробляла на житті приватними уроками), відтак М. Пікус від 1922 р. займався репетиторством і підпрацьовував у статистичному бюро.

Під час навчання в школі він долучився до Історико-архівного гуртка, створеного викладачем Чернігівського інституту народної освіти В.В. Дубровським (у майбутньому відомим ученим-істориком) на базі Чернігівського губернського історичного архіву з метою залучення студентів і школярів-старшокласників до вивчення історії рідного краю та підготовки архівістів¹⁰. Зокрема під керівництвом фахівців гуртківці розпочали упорядкування унікального архіву Новгород-Сіверського намісницького правління кінця XVIII ст. Найкраще підготовлені члени гуртка самостійно опрацьовували, спираючись на джерела, окремі сюжети й проблеми з історії Чернігівщини. Так, М. Пікус підготував ґрунтовну студію «Про винний відкуп по містах Новгород-Сіверського намісництва 1780–1790 років», доопрацьований текст якої у 1927 р. був опублікований у «Записках історично-філологічного відділу Української Академії наук» – найпрестижнішому фаховому періодично-

³ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф. 127. Оп. 1. Спр. 9712; Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства. Санкт-Петербург: Губернская тип-я, 1901. Т. II. Часть III. С. 248.

⁴ ДАЧО. Ф. 679. Оп. 10. Спр. 1301. Арк. 60 зв.–61.

⁵ Данилов Е.С. Николай Николаевич Пикус... С. 170–171.

⁶ Краинский Д.В. Записки тюремного инспектора. Москва: Институт русской цивилизации, 2016. С. 107, 113, 116.

⁷ Красный террор глазами очевидцев / Сост., предислов. С.В. Волкова. Москва: Айрис-пресс, 2009. С. 86–92.

⁸ ДАЧО. Ф. 679. Оп. 10. Спр. 1335. Арк. 289 зв.–290.

⁹ ДАЧО. Ф. Р-621. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 52.

¹⁰ Ткаченко В.В. Історичне краєзнавство: Чернігово-Сіверщина у перше повоєнне двадцятиріччя. Київ: Знання, 2007. С. 81–84; Казимір В.А. «Правда і добра воля переможуть». Життя та діяльність Василя Дубровського в Україні (1897–1943). Харків–Чернігів: Видавець Олександр Савчук, 2018. С. 61–63.

му виданні тієї доби, – коли автору виповнилось лише 20 років!¹¹ Крім власне роботи в архіві, гуртківці допомагали упорядковувати музейні зібрання Чернігова, а під час літніх вакацій брали участь в археологічних розкопках, збирали фольклорно-етнографічні матеріали. Упродовж 1923–1924 рр. члени гуртка були задіяні в архітектурно-археологічних дослідженнях чернігівських Спасо-Преображенського й Успенського соборів, які проводили відомі вчені М.О. Макаренко та І.В. Моргилевський. На засіданнях гуртка з лекціями виступали крім місцевих фахівців М.С. Грушевський, В.О. Барвінський, Й.Ю. Гермайзе, В.В. Веретніков та інші вчені, які відвідували Чернігів¹². Отже, М. Пікус здобув хоча й неофіційний, але досить серйозний науковий вишкіл у галузі історичної науки.

У 1925 р. він вступив на факультет соціального виховання Чернігівського інституту народної освіти за направленням профспілки «совработників» Чернігівської округи. В анкеті абітурієнта М. Пікус приховав причину смерті батька й зазначив, що він був «совслужачим», мати «нетрудоспособная», а сам він перебуває на «иждивении тети Лучаниновой, служащей в Окрстатбюро»¹³.

Факультет соціального виховання з трирічним терміном навчання, на який вступив М. Пікус, готував учителів-універсалів для семирічних шкіл регіону¹⁴. Слід зазначити, що Чернігівський інститут народної освіти, як і всі інші заклади вищої освіти, перебував тоді в стані перманентних трансформацій. Зокрема, було запроваджено так званий Дальтонівський лабораторний план організації навчального процесу, що передбачав суттєве зменшення кількості лекцій і натомість зростання питомої ваги практичних і лабораторних занять. Причому навчальний матеріал поділявся на розділи («підряди»), котрі самостійно виконували невеликі групи («бригади») студентів у формі письмових робіт, які перевіряв, рецензував і оцінював викладач. Паралельно тривали активна українізація навчального процесу та його «нопізація» – тобто запровадження «наукової організації праці», що спричинило справжню бюрократичну вакханалію. Саме в цей час, у серпні 1924 р., Чернігівський інститут народної освіти очолив кадровий партпрацівник В.К. Щербаков – речник командно-адміністративної системи, який переймався зміцненням дисципліни та посиленням відповідальності викладачів і студентів за виконання усіляких розпоряджень і постанов¹⁵. Усе це призвело до напруги й конфліктних ситуацій у колективі. Зрештою посаду декана факультету соціального виховання залишив один із найдосвідченіших і найавторитетніших викладачів – історик П.К. Федоренко, який добре знав М.М. Пікуса по роботі в історико-архівному гуртку і, вірогідно, консультував його наукові студії¹⁶.

У жовтні 1925 р. четверо «студентів-новаків» І курсу, у тому числі М. Пікус, звернулись із заявою до Правління інституту, «щоб їм дозволили скласти іспити для переходу на ІІ курс, бо вони, на їхню думку, мають достатні знання для цього». На засіданні Правління, що відбулося 18 жовтня 1925 р., було ухвалено: до 1 листопада «зорганізувати іспити для всіх цих осіб з усіх дисциплін, що встановлено для І-го курсу»¹⁷.

Навчальний план І курсу складали 14 дисциплін: «математика, фізика, хімія, енциклопедія виробництва (техніка з практичним вивченням виробництва), ботаніка, анатомія та фізіологія людини, економічна географія СРСР та УСРР, економічна політика, політекономія, історія української літератури та мови, мистецтвознавство, організація дитячих установ, французька мова, техніка речі»¹⁸. М. Пікус та інші заявники оперативно впоралися із цим завданням, успішно склали іспити і, згідно з рішенням Правління інституту від 11 листопада 1925 р., були переведені на ІІ курс.

Однак подальше навчання М. Пікуса тієї ж осені 1925 р. опинилося під загрозою. 12 листопада він звернувся до стипендіальної комісії інституту із заявою щодо звільнення від сплати за навчання у зв'язку з фінансовою скрутою – О.І. Лучанинова, на утриманні якої він перебував разом зі своєю бабусею, була звільнена з посади в Окрстатбюро й отримувала жалюгідну допомогу як безробітна¹⁹.

Чим закінчилася ця справа, на жаль, встановити не поталанило, але М. Пікус продовжив навчання на ІІ курсі, на якому вивчалися 12 дисциплін: «математика, фізика, хімія (аналітична), енциклопедія сільськогосподарського виробництва (з практичним вивчен-

¹¹ Пікус М.М. Про винний відкуп по містах Новгород-Сіверського намісництва 1780–1790-х років. *Записки історико-філологічного відділу Української Академії наук*. Київ, 1927. Кн. XI. С. 242–261.

¹² Ткаченко В.В. *Історичне краєзнавство...* С. 84.

¹³ ДАЧО. Ф. Р-608. Оп. 1. Спр. 2801. Арк. 2–2 зв.

¹⁴ Півстоліття невтомної праці: Нарис історії Чернігівського державного педагогічного інституту ім. Т.Г. Шевченка / В.С. Кролевець та ін. Київ: Радянська школа, 1966. С. 13.

¹⁵ Див.: Боровик А.М., Боровик М.А. *Історія Чернігівського національного педагогічного університету в біографіях його керівників*. Київ, 2016. С. 50–65.

¹⁶ ДАЧО. Ф. Р-608. Оп. 1. Спр. 243. Арк. 86 зв.–87.

¹⁷ ДАЧО. Ф. Р-608. Оп. 1. Спр. 243. Арк. 40.

¹⁸ ДАЧО. Ф. Р-608. Оп. 1. Спр. 2801. Арк. 15; Спр. 243. Арк. 44.

¹⁹ ДАЧО. Ф. Р-608. Оп. 1. Спр. 2801. Арк. 6.

ням виробництва), зоологія, геологія з ґрунтознавством, рефлексологія, історія класової боротьби, історія української та російської літератури, мовознавство (загальне), мистецтвознавство (з педухилом), соціальне виховання»²⁰.

Щоб мати бодай мінімальні засоби до існування, М. Пікус мусив шукати підробітки. Так, від 9 червня по 1 липня 1925 р. він виконував обов'язки «временного счетчика» в Чернігівському окружному статистичному бюро й займався впорядкуванням матеріалів сільськогосподарського перепису 1917 р. і «весеннего опроса» 1925 р.²¹, а протягом 31 липня – 29 серпня того ж таки 1925 р. працював у Чернігівському окружному архівно-му управлінні «по впорядкуванню архівних фондів Істархіву»²². До того ж М. Пікус брав участь у роботі «Товариства природничо-наукової пропаганди» при інституті й керував біологічним гуртком у Чернігівському центральному клубі юних піонерів²³.

Як зазначалося в офіційній «Посвідці», М. Пікус «протягом 1925/26 академроку всі завдання й роботи, що вимагались навчальним планом II курсу, виконав доволі успішно»²⁴, але з переведенням його на III курс трапилася несподівана затримка. Річ у тім, що недоброзичливці-активісти з числа студентів закидали йому «ідеологічну відсталість» на підставі того, що він відвідував служби в храмах Чернігова²⁵. Це змусило М. Пікуса 26 липня 1926 р. звернутися із заявою до Правління інституту, яка становить, на нашу думку, значний інтерес: «Те, що я одвідував молебні будинки (обновленців, автокефалістів, тихоновців, євангелістів), я ніколи і ні від кого не таїв і не мав навіть на увазі цього робити, бо зацікавлений досить інтересним ментом сучасного громадського життя, з науковою метою, де можна, вступаючи в суперечки з представниками культу (наприклад, у євангелістів), я ніколи не гадав, що це все переробиться в фантазії моїх товаришів в такі досить і досить “чудові” форми, ... що зложені цілком із протиріч, коли помнити, що я читав доповіді в кількох антирелігійних гуртках од “Природничо-наукового товариства”. І тут кажуть на мене, що я сказав щось непотрібне за час однієї із доповідей, щось про те, що моя ідеологія розходиться з тим, щоб робити ув'язку природно-наукової доповіді з антирелігійною пропагандою»²⁶. Важко сказати, наскільки був щирий М. Пікус у своїх виправдовуваннях, але він постав перед реальною загрозою – активісти вимагали залишити його на другий рік на II курсі задля «перевиховання». Втім, здоровий глузд переміг, і 27 липня 1926 р. М. Пікуса таки було переведено на III курс²⁷. Більше того, він одержав «Посвідку», згідно з якою, «маючи ґрунтовну підготовку і належний розвиток, ... в час академічних занять виявив вповні визначений інтерес до циклу наук суспільствознавства, пророблюючи завдання з цього циклу завжди уважно й вдумчиво»²⁸.

Утім, уже за кілька днів, 9 серпня 1926 р. М. Пікус несподівано звернувся до Правління інституту з проханням дати згоду на переведення його до Київського інституту народної освіти, створеного в 1920 р. на базі ліквідованого Університету св. Володимира. Мотивація виглядала переконливо: «За переїздом до Києва тітки моєї О. Лучанінової, на утриманні якої я живу, в Чернігові залишитися по матеріальним обставинам я не можу»²⁹. Того ж таки 9 серпня 1926 р. до Правління інституту надійшов лист від самої О.І. Лучанінової, яка просила дати згоду на переведення свого племінника до Київського інституту народної освіти: «По недостатку средств я ничего не смогу ему высылать в Чернигов, он же, помимо моих средств, никаких других средств к жизни не имеет»³⁰. Ситуацію підтвердив місцевком профспілки працівників Окружного статистичного бюро, який засвідчив, що О.І. Лучанінова, справді, «за матеріальними обставинами виїжджає цього тижня на життя до Києва»³¹, де, вочевидь, знайшла роботу.

Отже, дитячі та юнацькі роки, проведені М. Пікусом у Чернігові, значною мірою визначили вибір його життєвого шляху. Соціокультурне середовище, участь у роботі історико-архівного гуртка, спілкування з місцевими фахівцями-гуманітаріями сформували його світогляд, інтереси та уподобання, а вже перші «проби пера» засвідчили здатність до подальшого наукового пошуку. Показово, що навчання в Київському інституті народної освіти, згодом перетвореного у Київський державний університет, М. Пікус продовжив саме на історичному відділенні факультету професійної освіти. Відтак Правління інститу-

²⁰ ДАЧО. Ф. Р-608. Оп. 1. Спр. 2801. Арк. 15.

²¹ ДАЧО. Ф. Р-942. Оп. 1. Спр. 7153. Арк. 1.

²² ДАЧО. Ф. Р-647. Оп. 3. Спр. 18. Арк. 7.

²³ ДАЧО. Ф. Р-608. Оп. 1. Спр. 2801. Арк. 22.

²⁴ ДАЧО. Ф. Р-608. Оп. 1. Спр. 2801. Арк. 13.

²⁵ ДАЧО. Ф. Р-608. Оп. 1. Спр. 2801. Арк. 23.

²⁶ ДАЧО. Ф. Р-608. Оп. 1. Спр. 2801. Арк. 23 – 23 зв.

²⁷ ДАЧО. Ф. Р-608. Оп. 1. Спр. 2801. Арк. 82 зв., 88.

²⁸ ДАЧО. Ф. Р-608. Оп. 1. Спр. 2801. Арк. 13.

²⁹ ДАЧО. Ф. Р-608. Оп. 1. Спр. 2801. Арк. 9, 12.

³⁰ ДАЧО. Ф. Р-608. Оп. 1. Спр. 2801. Арк. 11.

³¹ ДАЧО. Ф. Р-608. Оп. 1. Спр. 2801. Арк. 10.

ту 16 серпня 1926 р. дало згоду на переведення М. Пікуса до Київського інституту народної освіти³².

Зміна дослідницької траєкторії М. Пікуса, яка відбулася протягом 1930-х рр. (такої ж трансформації зазнали, до речі, наукові зацікавлення однокурсника М. Пікуса, у майбутньому відомого вченого в галузі новітньої історії О. Нарочницького, який того ж таки 1926 р. перебрався до Києва)³³, була пов'язана, на нашу думку, з життєвими обставинами, знищенням здобутків української історичної науки та репресіями проти наукової і творчої інтелігенції України, що розгорнулися саме в цей час. Сучасник цих подій, видатний кінодраматург і режисер О.П. Довженко зазначив у своєму «Щоденнику»: «Професорів заарештовували майже щороку, і студенти знали, що таке історія, що історія – це паспорт на загибель»³⁴.

На початку 1930-х рр. після служби в армії М. Пікус переїхав до Москви і розпочав педагогічну діяльність у тамтешніх професійно-технічних та загальноосвітніх навчальних закладах, а в 1937 р. вступив до аспірантури на кафедру історії стародавнього світу Московського державного університету. Подальша науково-педагогічна діяльність М. Пікуса була пов'язана із закладами вищої освіти Іванова, Ярославля та Москви, в яких він сформувався як висококваліфікований викладач і науковець з історії Стародавньої Греції та елліністичного Єгипту³⁵.

References

Borovyk, A.M., and Borovyk, M.A. (2016). *Istoriia Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu v biohrafiiakh yoho kerivnykiv* [The history of Chernihiv National Pedagogical University in the biographies of its leaders]. Kyiv, Ukraine.

Danilov, E.S. (2019). Nikolaj Nikolaevich Pikus: stanovlenie istorika [Nikolai Nikolaevich Pikus: the formation of a historian]. *Lumen intellectus (Svet razuma). Pamyati I.L. Mayak: sbornik statej – Lumen intellectus (Light of Reason). In Memory of I. L. Mayak: A Collection of Articles*, P. 170–171. Yaroslavl, Russia.

Kazymir, V.A. (2018). «Pravda i dobra volia peremozhut». Zhyttia ta diialnist Vasylia Dubrovskoho v Ukraini (1897–1943) [«Truth and Goodwill Will Prevail». The Life and Work of Vasyl Dubrovsky in Ukraine (1897–1943)]. Kharkiv–Chernihiv, Ukraine.

Kovalenko, O.B. (2004). Akademik O.L. Narochnytskyi: chernihivskiy slid. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni T.H. Shevchenka – Bulletin of Chernihiv State Pedagogical University named after T.H. Shevchenko*, 24, 2, P. 104–113.

Tkachenko, V.V. (2007). Istorychne kraieznavstvo: Chernihovo-Sivershchyna u pershe pozhovtneve dvadtsiatyrichchia [Historical local history: Chernihiv Severshchyna in the first post-October twenty years]. Kyiv, Ukraine.

Коваленко Ольга Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка (вул. Гетьмана Полуботка, 53, 14013, Чернігів, Україна).

Kovalenko Olha – PhD in Historical Sciences, Associate Professor of the Department of World History and International Relations, T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium» (53 Hetmana Polubotka Str., 14013, Chernihiv, Ukraine).

E-mail: olyaina@ukr.net

ANTIQUITIES SCHOLAR MYKOLA PIKUS: CHERNIHIV PAGES OF BIOGRAPHY

The purpose of the article is to clarify in detail the origins of the biography of the famous scientist and antiquarian M.M. Pikus (1907–1971), who was born and spent his childhood and youth in Chernihiv. **The methodological basis** of the study consists of the principles of historicism, objectivity and integrity, which are implemented using historical-biographical and historical-comparative methods. **The scientific novelty** of the study lies in the introduction into scientific circulation and systematization of newly discovered documents from the funds of the State Archive of Chernihiv Region, which allow us to recreate the dramatic circumstances in which the life path of the future scientist began. **Conclusions.** The information presented and analyzed in the article indicates that the socio-cultural environment and surroundings of M.M. Pikus's studies at school and the Chernihiv Institute of Public Education, communication with local historians and archivists had a decisive influence on the formation of his worldview, interests and preferences. It was at this time that M.M. Pikus received, albeit unofficial, but quite serious scientific training in the field of Ukrainian history, in particular through active participation in the work of the Historical and Archival Group, which operated under the leadership of teachers of the Chernihiv Institute of Public Education on the basis of the Chernihiv Regional Historical Archive. The change in the research trajectory of

³² ДАЧО. Ф. Р-608. Оп. 1. Спр. 2801. Арк. 17–19, 89 зв.

³³ Див.: Коваленко О.Б. Академік О.Л. Нарочницький: чернігівський слід. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*. Чернігів, 2004. Вип. 24. Серія: Історичні науки. № 2. С. 104–113.

³⁴ Довженко О.П. Україна в огні. Київ: Радянський письменник, 1990. С. 135.

³⁵ Данилов Е.С. Николай Николаевич Пикус... С. 172–176.

M.M. Pikus, which occurred in the 1930s, was due to life circumstances, the destruction of the achievements of Ukrainian historical science and repressions against the scientific and creative intelligentsia. Further scientific and pedagogical activity of M.M. Pikus was associated with higher education institutions in Ivanovo, Yaroslavl and Moscow, where he served as a teacher and researcher of the history of Ancient Greece and Hellenistic Egypt.

Key words: *M.M. Pikus, Chernihiv, Chernihiv Institute of Public Education, history of Ukraine, ancient studies.*

Дата подання: 3 липня 2024 р.

Дата затвердження до друку: 14 грудня 2024 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Коваленко, О. Антикознавець Микола Пікус: чернігівські сторінки біографії. *Сіверянський літопис*. 2024. № 6. С. 138–143. DOI: 10.58407/litopis.240612.

Цитування за стандартом APA

Kovalenko, O. (2024). Antykoznavets Mykola Pikus: chernihivski storinky biohrafii [Antiquities scholar Mykola Pikus: Chernihiv pages of biography]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 138–143. DOI: 10.58407/litopis.240612.

